

M a r i
B e n e d i k t

Drugi
Ajnštajn

Preveo
Ivan Jovanović

■ Laguna ■

Naslov originala

Marie Benedict

THE OTHER EINSTEIN

Copyright © 2017 by Marie Benedict

Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Drugi
Ajnštajn

Prolog

4. avgust 1948.

Hutenštrase br. 62

Cirih, Švajcarska

Bliži se kraj. Osećam kako mi se primiče kao mračna i zavodljiva sen što će ugasiti svetlo što mi je preostalo. U ovim svojim poslednjim časovima, osvrćem se za sobom.

Kako sam skrenula sa svog puta? Kako sam izgubila sebe?

Mrak sve brže pada. U ovo nekoliko trenutaka što mi je preostalo, kao podroban arheolog, iskopavam prošlost u potrazi za odgovorima. Nadam se da ću otkriti, kao što sam nekoć davno predložila, da li je vreme odista relativno.

Mileva Marić Ajnštajn – Mica

Deo I

Svako telo ostaje u stanju mirovanja ili ravnomernog pravolinijskog kretanja sve dok ga delovanje drugog tela ne primora da to stanje promeni.

Ser Isak Njutn

Poglavlje 1

Jutro

20. oktobar 1896.

Cirih, Švajcarska

ZAGLADILA SAM TEK ISPEGLANU BELU BLUZU, PORAVNala mašnu oko okovratnika i zadenu pramen kose koji se izvukao iz čvrsto upletene punđe na potiljku. Vlaga u vazduhu što je vladala tokom šetnje po maglovitim cirkškim ulicama ka Švajcarskom politehničkom institutu nije prijala mom urednom izgledu. Osećala sam se osujećeno jer moja gusta i tamna kosa nikako nije htela da zadrži oblik. Htela sam da tog dana svaki detalj bude savršen.

Ispravljajući se i priželjkujući da je moj žalosno sićušan stas samo malčice viši, uhvatila sam se za debelu mesinganu kvaku učionice. Izgravirana šarom meandra izlizanom usled hvatanja pokolenja studenata, okrugla kvaka je delovala divovski naspram moje sitne, skoro pa detinje šake. Zastala sam. *Okreni kvaku i gurni vrata*, kazala sam sebi. *Možeš ti ovo. Prelazak preko ovog praga nije ništa novo. I ranije si prelazila preko navodno nepremostivih*

raselina između muškog i ženskog u bezbrojnim drugim učionicama. I uvek uspevala.

Svejedno sam oklevala. Predobro sam znala da, premda prvi korak jeste najteži, drugi nije ništa lakši. U tom trenutku skoro da sam čula tatu kako me bodri šapatom. „Samo smelo“, šaputao bi tata na našem rodnom, retko govorenom srpskom jeziku. „Ti si *mudra glava*. Pametna si. U tvom srcu teče hajdučka krv – krv naših slovenskih razbojničkih predaka, koji su svikli da se svim sredstvima izbore za svoje. Idi po svoje, Mico. Idi po svoje.“

Nikada nisam mogla da ga razočaram.

Okrenula sam kvaku i rastvorila vrata. Šest osoba se okrenulo da me pogleda: pet studenata u tamnim odelima i jedan profesor u crnoj odori. Na njihovim bleđim licima videla se zatečenost i pomalo prezira. Ništa – čak ni glasine – nije pripremlilo te muškarce da u svojim redovima zapravo vide ženu. Delovali su bezmalo smešno tako iskolačenih očiju i razjapljenih usta, ali znala sam kako mi nije pametno da se smejem. Naterala sam sebe da ne obraćam pažnju na njihove izraze, da zanemarim kao testo bela lica svojih kolega studenata, koji su očajnički pokušavali da deluju starije od svojih osamnaest godina, služeći se u tu svrhu brkovima oblikovanim pomoću debelog sloja voska.

Na Politehnički fakultet dovela me je želja da ovladam poznavanjem fizike i matematike, a ne da se sprijateljim s nekim ili udovoljavam drugima. Podsetila sam sebe na tu prostu činjenicu dok sam skupljala snagu da se suočim sa svojim nastavnikom.

Profesor Hajnrlih Martin Veber i ja smo se gledali. Dugog nosa, širokog čela i uredno održavane brade,

upečatljiv i zastrašujući izgled nadaleko čuvenog profesora fizike bio je u skladu s glasom koji ga je pratio.

Čekala sam da se on meni obrati. Bilo šta drugo bilo bi protumačeno kao krajnja drskost i bezobrazluk. Nisam mogla da priuštim takav sud o svom karakteru, pošto već mnogi drže da je samo moje prisustvo na Politehničkom ravno bezobrazluku. Kretala sam se tankom linijom što je razdvajala moju upornost da nastavim ovom neprohodnom stazom i ono što konformitet zahteva od mene.

„A vi ste?“, upitao je on kao da me nije očekivao, kao da u životu nije čuo za mene.

„Gospođica Mileva Marić, gospodine.“ Molila sam Boga da mi glas ne zadrhti.

Veoma lagano Veber je konsultovao svoj spisak studenata. Naravno da je sasvim dobro znao ko sam ja. Budući da je on bio šef katedre za fiziku i matematiku i da su samo četiri žene primljene pre mene, morala sam da mu uputim direktnu zamolnicu kako bih upisala prvu godinu četvorogodišnjih studija poznatih kao Odeljenje šest. On je lično odobrio moj prijem! Iščitavanje spiska studenata bio je blatantan i proračunat potez, kako bi ostalim studentima preneo šta misli o meni. To im je davalo dozvolu da postupaju prema meni na isti način.

„Gospođica Marić iz Srbije, ili tako nekakve austro-ugarske zemlje?“, upitao je ne dižući pogled, kao da je uopšte moguće da u Odeljenju šest bude neka druga gospođica Marić, koja potiče iz nekog uglednijeg i dostojnijeg mesta. Samim svojim pitanjem Veber je jasno predočio kako on vidi istočnoevropske Slovence – da smo mi, kao crnpu rastiji stranci, nekako inferiorni naspram

germanskog naroda prkosno neutralne Švajcarske. Bila je to samo još jedna predrasuda koju ću morati da pobijem kako bih uspela u svojoj nakani. Kao da to što sam žena u Odeljenju šest – tek peta koja je *ikada* primljena na studije fizike i matematike – nije dovoljno.

„Da, gospodine.“

„Možete sesti“, napokon je kazao i pokazao praznu stolicu. Sreća je tako htela da je jedino preostalo sedište najdalje od njegovog podijuma. „Već smo počeli.“

Počeli? Čas ne bi trebalo da počne još petnaest minuta. Da li je mojim kolegama rečeno nešto što meni nije? Da li su se urotili da se skupe ranije? Htela sam da pitam, ali nisam. Rasprava bi ih samo razjarila protiv mene. Kako god, to nije ni bitno. Sutra ću naprosto doći petnaest minuta ranije. I ranije i ranije svakog bogovetnog jutra ako budem morala. Neću propustiti nijednu reč Veberovih predavanja. Greši ako misli da će me rani početak predavanja navesti da odustanem. Kći sam svoga oca.

Klimajući glavom Veberu, krenula sam dugom učionicom od vrata do svoje stolice, pa iz navike brojala koliko će mi koraka biti potrebno da bih prešla s kraja na kraj prostorije. Kako je najbolje izboriti se s tom razdaljinom? Pri prvom koraku pokušala sam da postojano hodam i sakrijem da šepam, ali povlačenje moje ćopave noge odjekivalo je po učionici. Poneta iznenadnim naletom ćudljivosti, rešila sam da to i ne prikriyam, već sam svojim kolegama otvoreno pokazala deformitet koji me je pratio od rođenja.

Kloparanje i vuča. Kloparanje i vuča. Osamnaest puta dok nisam stigla do svog sedišta. *Evo me, gospodo*, imala sam utisak da govorim kad god bih povukla za sobom hromu nogu. *Nagledajte se; iskolačite oči.*

Znojeći se od napora, shvatila sam da učionicom vlada muk. Čekali su da ja sednem, a možda osećajući sramotu zbog mog ćopanja, zbog mog pola ili i jednog i drugog, nisu me gledali.

Svi osim jednog.

Desno od mene, jedan mladić razbarušenih tamno-smeđih kovrdža zurio je u mene. To za mene nije bilo uobičajeno, ali pogledala sam ga pravo u oči. Međutim, čak i kada sam ga pogledala netremice, izazivajući ga da se ruga i meni i mom trudu, on nije skrenuo pogled pod napola spuštenim kopcima. Umesto toga, u uglovima očiju pojavile su mu se tanane bore i on se nasmešio kroz mrku senku koju su njegovi brkovi bacali. Bio je to kez u kom se videla silna zabava, čak i divljenje.

Šta on misli, ko je? Šta hoće da mi poruči takvim pogledom?

Nisam imala vremena da razlučim šta je s njim dok sam sedala. Pružajući ruku u torbu, izvadila sam hartiju, mastilo i pero i spremila se za Veberovo predavanje. Neću dozvoliti da me uzdrma preterano smeli i nehajni usputni pogled privilegovanog kolege sa studija. Gledala sam pravo u predavača, ali i dalje sam bila svesna da me kolega gleda, premda sam se pretvarala da ga ne primećujem.

Međutim, Veber nije bio toliko usredsređen. Niti toliko sklon praštanju. Zureći pravo u mladića, profesor se nakašlja, a kada mladić svejedno nije skrenuo pogled ka podijumu, rekao je: „Zahtevam da cela učionica pazi na času. Gospodine Ajnštajne, ovo vam je prvo i poslednje upozorenje.“

Poglavlje 2

Popodne

20. oktobar 1896.

Cirih, Švajcarska

U LAZEĆI U PREDVORJE PANSIONA *ENGELBREHT*, TIHO sam zatvorila vrata za sobom i pružila mokar kišobran sobarici koja je tu čekala. Zvuci smeha su dopirali kroz hodnik iz salona u zadnjem delu. Znala sam da me devojke tamo čekaju, ali još mi nije bilo do toga da trpim dobronamerno isleđivanje. Osećala sam potrebu da budem malo sama, da razmislim o danu iza sebe, pa makar to bilo na svega nekoliko minuta. Vodeći računa da hodam lagano, pošla sam uz stepenište ka svojoj sobi.

Škrip. Proklet bio onaj jedan rasklimatani stepenik.

Helena je izašla iz salona držeći šolju čaja iz koje se pušilo, a njene tamnosive suknje šuštale su za njom. „Mileva, čekamo te! Zar si zaboravila?“ Helena je slabodnom rukom uhvatila moju, pa me je povukla u zadnji salon, koji smo sada među sobom zvale soba za igranje. Držale smo da imamo pravo da mu damo ime, pošto ga ne koristi niko sem nas.

Zasmejala sam se. Kako bih izdržala ove protekle mesece u Cirihiu da mi nije bilo tih devojaka? Milane, Ružice i ponajviše Helene, svojevrstne srodne duše oštrog uma, blagog ponašanja i, neobično, slično hrome. Zašto li sam uopšte i dana čekala da ih pustim u svoj život?

Pre nekoliko meseci, kada smo tata i ja stigli u Cirihi, nisam mogla ni da zamislim da ću iskusiti takva prijateljstva. Mladost obeležena trvenjem sa školskim drugovima – u najboljem slučaju otuđenjem, a u najboljem rujanjem – za mene je značila da ću život provesti u samoći i učenjaštvu. Ili sam makar tako mislila.

Izlazeći iz voza nakon truckavog dvodnevnog putovanja iz našeg doma u Zagrebu u Austrougarskoj, tata i ja smo bili malo teturavi. Dim iz voza pronosio se ciriškom Glavnom železničkom stanicom, a ja sam morala da čkiljim kako bih uopšte videla peron. Noseći po torbu u rukama, pri čemu je jedna bila veoma teška od mojih najdražih knjiga, malčice sam se klatila vrludajući krcautom stanicom dok sam sledila tatu i jednog nosača koji je nosio naše teže putne torbe. Tata je pritrčao do mene, pokušavajući da ponese jednu od mojih.

„Tata, mogu ja to“, insistirala sam dok je on pokušavao da uzme jednu od mene. „Ti imaš svoje torbe da nosiš, a samo dve ruke.“

„Mico, molim te, pusti me da ti pomognem. Lakše ću se ja izboriti s još jednom torbom.“ Na tren se zasmejao. „A da ne pominjem to što bi ti majka bila užasnuta kad bih te pustio da se sama probijaš kroz cirišku železničku stanicu.“

Spuštajući torbu, pokušala sam da izvučem šaku iz njegovog stiska. „Tata, moram ovo sama. Na kraju krajeva, sama ću živeti u Cirihiu.“

On je dugo zurio u mene, kao da tek sada shvata da ću ja zaista živeti u Cirihi bez njega, kao da nismo stremili ka tom cilju otkad sam bila devojčica. Nevoljno, prst po prst, pustio me je. Bilo mi je jasno da mu je to teško palo. Premda sam znala da je jedan deo njega ushićen zato što težim obrazovanju, da ga moj uspon podseća na njegovu tešku borbu od paora do uspešnog činovnika i zemljoposедnika, ponekad sam se pitala da li on oseća i grižu savesti, kao i rastrzanost zato što me pogoni duž mog opasnog putovanja. Toliko je dugo bio usredsređen na moje univerzitetsko obrazovanje da valjda nije stigao ni da zamisli da će se pozdraviti sa mnom i ostaviti me u ovoj tuđini.

Izašli smo iz stanice i kročili u večernju vrevu ciriških ulica. Tek što je pala noć, ali grad nije bio mračan. Pogledala sam tatu u oči, pa smo se u čudu nasmešili jedno drugome; nikada u životu nismo videli da je grad osvetljen ikako drugačije do običnim uljanim uličnim svetiljkama, koje su odavale mutnu svetlost. Ciriške ulice bile su obasjane električnim svetlima, neočekivano jarkim. Blistala su tako da sam zapravo razaznavala sitne pojedinosti na haljinama gospi što su prolazile pored nas; te haljine su bile kitnjastije od svedenih na koje sam navikla u Zagrebu.

Konji jednog najamnog fijakera kloparali su po kaldrmi Bahnhofstrase na kojoj smo stajali, pa ga je tata pozvao. Kočijaš je sjahao da utovari naš prtljag na zadnji deo fijakera, a ja sam se obmotala šalom pošto je veće bilo sveže. Noć pre nego što sam otišla, mama mi je poklonila šal izvezen ružama, a suze su joj se nakupile u uglovima očiju, ali ni u jednom trenu se nisu prolele odatle. Tek sam kasnije shvatila da je taj šal njoj bio kao oproštajni zagrljaj,

nešto što ću moći da ponesem sa sobom, pošto ona mora da ostane u Zagrebu s mojom mlađom sestrom Zorkom i mojim malim bratom Milošem.

Prekidajući mi tok misli, kočijaš je upitao: „Jeste li možda došli u razgledanje?“

„Ne“, odgovorio je tata umesto mene, s tek neznatnim naglaskom. Oduvek se ponosio svojim gramatički besprekornim poznavanjem nemačkog, jezika kojim su govorili vlastodršci u Austrougarskoj. Bio je to prvi korak kojim je on započeo svoj uspon u životu – običavao je da govori dok nam je dosađivao da ga vežbamo. Malčice isturivši grudi, kazao je: „Došli smo da upišemo moju kćer na univerzitet.“

Kočijašu su obrve skočile od iznenađenja, ali inače ništa nije rekao na to. „Univerzitet, je li? Onda pretpostavljam da vam treba pansion *Engelbreht* ili jedan od drugih pansiona na Platenštrase“, kazao je pridržavajući nam vrata fijakera kako bismo nas dvoje ušli.

Tata je zastao čekajući da se ja namestim, a onda je upitao kočijaša: „Kako ste znali koje nam je odredište?“

„Tamo vozim mnogo istočnoevropskih studenata na smeštaj.“

Slušajući kako tata gundā nešto u odgovor dok je sedao u fijaker pored mene, shvatila sam da ne znam kako da protumačim kočijaševu opasku. Da li je to nekakva uvreda na račun našeg istočnoevropskog porekla? Kazano nam je da iako se tvrdoglavo drže svoje nezavisnosti i neutralnosti naspram neumoljivog evropskog carstva što ih okružuje, Švajcarci gledaju s visine na one što potiču iz istočnih krajeva Austrougarskog carstva. Ali Švajcarci su u nekim drugim stvarima najtrpeljiviji narod na svetu; na

primer, najpopustljiviji su kada je reč o prijemu žena na visoke škole. Bila je to zbunjujuća protivrečnost.

Kočijaš je pucnuo bičem u vazduhu kako bi poterao konje i fijaker je zatandrkao niz cirišku ulicu vođen postojanim kasom. Upinjući se da vidim nešto kroz blatom isprskan prozor, ugledala sam tramvaj na struju kako munjevito prolazi pored naše kočije.

„Tata, jesi li video?“, upitala sam. Čitala sam o tramvajima, ali nikada ih nisam videla. To me je ispunilo ushićenjem; bio je to opipljiv dokaz da je taj grad napredan, makar kada je o gradskom prevozu reč. Ostajalo mi je samo da se nadam da je način na koji se njegovi žitelji ophode prema ženskim studentima napredan koliko u glasinama što su nam dopale ušiju.

„Nisam ga video, ali čuo sam ga. I osetio“, smireno je odgovorio tata stežući me za ruku. Znala sam da je i on uzbuđen, ali želi da ostavi utisak svetskog čoveka. Naročito nakon kočijaševe opaske.

Opet sam se okrenula prozoru. Grad je bio uokviren strmim zelenim planinama i kunem se da sam u vazduhu osećala miris četinarara. Planine su zacemento valjda predaleke da bi se osećao miris njihovog obilja stabala. Ma kakav razlog bio posredi, ciriški vazduh je daleko svežiji od zagrebačkog, u kom se večito oseća vonj konjske balege i spaljene strnjike. Možda ta svežina potiče od vazduha koji vetar donosi sa Ciriškog jezera, što se graniči s južnom stranom grada.

U daljini, naizgled u podnožju planina, ugledala sam bleožute zgrade, podignute u neoklasičnom stilu, koje su se isticale naspram crkvenih tornjeva. Zgrade su neobično ličile na crteže Politehničkog fakulteta koje sam

videla u svojoj prijavi, samo što su bile veće i daleko više zastrašujuće nego što sam zamišljala. Politehnički fakultet je bio novi soj visoke škole, posvećen obrazovanju učitelja i profesora raznih matematičkih ili naučnih disciplina i jedan je od retkih univerziteta u Evropi koji diplome daje i ženama. Premda sam godinama o malo čemu drugom sanjala, teško mi je bilo da pojmem da ću za nekoliko meseci zaista pohađati tu školu.

Fijaker se zaustavio, kapak se otvorio i kočijaš je obznanio naše odredište: „Platenštrase 50.“ Tata je kroz kapak pružio nešto franaka i vrata fijakera su se otvorila.

Dok je kočijaš vadio naš prtljag, neki sluga iz pansiona *Engelbreht* žurno je izašao na prednja vrata i sišao niz ulazno stepenište kako bi pomogao s našim ručnim prtljagom. Između lepih stubova koji su uokvirivali ulazna vrata četvorospratne gradske kuće od cigala izašao je privlačan i lepo odeven par.

„Gospodin Marić?“, upitno je uzviknuo gojazni stariji gospodin.

„Da, a vi mora da ste gospodin Engelbreht“, odgovorio je moj otac blago se klanjajući i pružajući ruku. Dok su se muškarci pozdravljali, hitra gospođa Engelbreht se spustila niz stepenište kako bi me uvela u zgradu.

Završivši s formalnostima, Engelbrehtovi su pozvali tatu i mene na čaj i kolače koji su posluženi u našu čast. Dok smo išli za Engelbrehtovima do ulaza u salon, videla sam kako tata s odobravanjem gleda kristalni svećnjak što je visio u prednjem salonu i odgovarajuće zidne svetiljke. Skoro da sam čula kako mu u glavi odzvanja: *Ovo mesto je sasvim prikladno za moju Micu.*

Što se mene tiče, pansion mi je delovao sterilno i preterano zvanično u poređenju s mojim domom; nije bilo mirisa šume, prašine i začinjene domaće hrane, otklonjenih ribanjem i čišćenjem. Iako mi Srbi težimo germanskom redu koji su Švajcarci prihvatili, tada sam videla da svi naši pokušaji jedva da dotiču švajcarske visine savršene čistoće.

Uz čaj, kolače i ljubaznosti, suočeni s tatinim upornim propitivanjem, Engelbrehtovi su objasnili kako njihovo svratište funkcionise: tačan raspored za obroke, posetioce, pranje veša i čišćenje soba. Tata se, kao nekadašnji vojnik, raspitivao u vezi s bezbednošću gošći, a ramena su mu se opuštala sa svakim dobrim odgovorom i sa svakom njegovom procenom plave tkanine po zidovima i kitnjasto izrezbarenih stolica poređanih oko širokog mermernog kamina. Ipak, ramena mu se nisu ni u jednom trenutku opustila do kraja; tata je žarko želeo da ja steknem univerzitetsko obrazovanje – skoro koliko sam i ja za time žudela – ali oproštaj kao da mu je padao teže nego što sam i zamišljala.

Dok sam srkutala čaj, začula sam smeh. Devojački smeh.

Gospođa Engelbreht je primetila moju reakciju. „Ah, čuli ste naše mlade dame kako igraju vist. Mogu li vam predstaviti naše druge mlade gošće?“

Druge mlade gošće? Klimnula sam glavom, mada sam očajnički želela da odmahnem odrično. Sva moja iskustva s drugim mladim damama obično su se završavala loše. U najboljem slučaju imala sam malo toga zajedničkog s njima. A u najgorem slučaju, trpela sam zlobu i uvrede od svojih vršnjaka, kako muških tako i ženskih, naročito kada bi shvatili sve razmere mojih htenja.

Svejedno, učtivost je zahtevala da ustanemo, pa me je gospođa Engelbreht povela kroz salon u jednu manju prostoriju, nameštenu drugačije od salona: mesingani luster i zidne svetiljke umesto kristalnih, na zidovima hrastova lamperija umesto plavih svilenih tapeta, a u središtu prostorije sto za kartanje. Dok smo ulazili, učinilo mi se da čujem reč *krpiti*, pa sam na tren pogledala tatu, koji je delovao jednako iznenađeno. Bila je to srpska reč koju koristimo kada smo razočarani ili gubimo, pa sam se zapitala ko bi mogao tako nešto da izgovori tu. Zacelo nismo dobro čuli.

Za stolom su sedele tri devojke, sve tri mojih godina, tamne kose i debelih veđa nalik mojima. Čak su bile i obučene istovetno, u štirkanе bele bluze s visokim čipkanim okovratnicima i tamne, jednostavne suknje. Bila je to ozbiljna odeća, a ne lelujave kitnjaste haljine, limun-žute ili penušavoružičaste, kakve mnoge mlade žene vole da nose, uključujući i one koje sam viđala na ulicama blizu železničke stanice.

Dižući pogled, devojke su smesta spustile karte i ustale kako bi se upoznale s nama. „Gospođice Ružice Dražić, Milana Bota i Helena Kaufler, volela bih da vam predstavim našu novu gošću. Ovo je gospođica Mileva Marić.“

Dok smo se klanjale jedne drugima, gospođa Engelbreht je nastavila: „Gospođica Marić je došla da bi studirala matematiku i fiziku na Švajcarskom politehničkom institutu. Gospođice Marić, ovde ćete biti u dobrom društvu.“

Gospođa Engelbreht je najpre pokazala jednu devojku širokih jagodica, spremnog osmeha i bronzanih očiju, pa je rekla: „Gospođica Dražić je došla iz Šapca kako bi na Ciriškom univerzitetu studirala političke nauke.“

Okrećući se devojci najtamnije kose i najgušćih veđa, gospođa Engelbreht je nastavila: „Ovo je gospođica Bota. Ostavila je Kruševac da bi studirala psihologiju na Politehničkom, baš kao vi.“

Hvatajući za rame poslednju devojku, nežnosmeđe kose i blagih sivoplavih očiju uokvirenih kosim obrvama, gospođa Engelbreht ju je predstavila: „A ovo je naša gospođica Kaufler, koja je došla čak iz Beča kako bi diplomirala istoriju, takođe na Politehničkom.“

Nisam znala šta da kažem. Koleginice studentkinje iz istočnih austrougarskih pokrajina kao što je moja? Nikada nisam ni sanjala da neću biti jedinstvena. U Zagrebu je svaka druga devojka nadomak dvadesete godine bila ili udata ili se pripremala za udaju upoznavajući prikladne mladiće i vežbajući upravljanja domaćinstvom u domu svojih roditelja. Njihovo obrazovanje završilo se pre mnogo godina, ako su uopšte išle u školu. Oduvek sam mislila da ću biti jedina istočnoevropska studentkinja u svetu zapadnih muškaraca. Možda i jedina devojka.

Gospođa Engelbreht je pogledala svaku devojku ponosob pa kazala: „Ostavićemo vas, mlade dame, da se vratite vistu dok mi završavamo svoj razgovor. Nadam se da ćete sutra pokazati Cirihi gospođici Marić?“

„Naravno, gospođu Engelbreht“, odgovorila je gospođica Kaufler u ime sve tri, toplo se smešeći. „A možda bi gospođica Marić htela da nam se sutra uveče pridruži u partiji vista. Svakako nam je potrebna četvrta igračica.“

Osmeh gospođice Kaufler delovao mi je iskreno i osetila sam kako me to privlači. Nagonski sam odgovorila širokim osmehom, ali onda sam se zaustavila. *Pazi se*, upozorila sam sebe. *Seti se koliko druge mlade dame umeju*

da budu kao zveri: seti se poruga, nadimaka, šutiranja na igralištu. Ovde te je primamila nastava matematike i fizike na Politehničkom, kako bi ostvarila san da postaneš jedna od prvih profesorki fizike u Evropi. Nisi prevalila ovaliki put samo da bi stekla nekoliko prijateljica, sve i da su ove devojke upravo onakve kakve izgledaju.

Dok smo se vraćali u prednji salon, tata me je uhvatio za ruku i prošaptao: „Mico, izgledaju mi kao baš fine cure. Mora da su i pametne, ako su došle da bi studirale. Možda je ovo pravi trenutak da nađeš neku drugaricu, pošto smo napokon upoznali nekoliko njih koje bi ti mogle biti ravne po pameti. Neka srećna devojka bi trebalo da čuje sve one male šale koje obično čuvaš za mene.“

U glasu mu se čula nekakva neobična nada, kao da je zapravo željan da se ja otvorim prema devojkama koje smo upravo upoznali. Šta to tata hoće da kaže? Bila sam zbunjena. Nakon tako mnogo godina tvrdnji da drugarice nisu bitne, da muž nije bitan, da se računaju samo naša porodica i obrazovanje, da li me on to stavlja na nekakvo iskušenje? Želela sam da mu pokažem da uobičajene žudnje mladih žena – drugarice, suprug, deca – meni nisu bitne, kao što ni do sada nisu bile. Želela sam da položim taj čudni ispit s najvećom mogućom ocenom, baš kao što sam položila i sve ostale.

„Tata, časnu reč ti dajem da sam ovde došla da bih studirala, a ne nalazila drugarice“, odgovorila sam mu odlučno klimajući glavom. Nadala sam se da će ga to uveriti kako je sudbina koju mi je prorekao – čak i priželjkivao – pre svih onih godina postala sudbina koju sam ja sama prigrlila.

Ali tata nije bio ushićen mojim odgovorom. Zapravo, lice mu se smrklo – isprva nisam znala da li od tuge ili od besa. Zar nisam bila dovoljno ubedljiva? Zar se njegov stav istinski promenio samo zato što su one devojke tako drugačije od svih ostalih koje sam u životu upoznala?

Na minut je bio neuobičajeno ćutljiv. Naposljetku, pomalo snuždenim glasom, odgovorio mi je samo: „Nadao sam se da ćeš imati i jedno i drugo.“

U sedmicama po tatinom odlasku, izbegavala sam devojke, držeći se svojih knjiga i svoje sobe. Ali raspored Engelbrehtovih značio je da sam svakoga dana obedovala s njima, pa je pristojnost nalagala da s njima učtivo razgovaram za doručkom i večerom. Stalno su me zvale da s njima idem u šetnje, na predavanja, u kafee, pozorišta i na koncerte. Dobronamerno su me korile zato što sam preozbiljna, odveć ćutljiva i preterano posvećena učenju, pa su nastavljale da me zovu da izlazim s njima ma koliko ja to često odbijala. Te devojke su se odlikovale upornošću kakvoj nisam posvedočila ni kod koga osim same sebe.

Jedne rane večeri tog leta učila sam u svojoj sobi pripremajući se za nastavu koja će početi u oktobru, kao što mi je već prešlo u naviku. Šal mi je bio prebačen preko ramena kako bih se zaštitila od svežine endemske pansionskim sobama, ma koliko vreme bilo toplo. Čitala sam neki udžbenik kada sam čula kako devojke u prizemlju počinju da sviraju Bizeovu svitu *Arležanka*, prilično loše ali poletno. Dobro sam poznavala taj komad, pošto sam ga svirala sa svojom porodicom. Ta dobro poznata muzika ispunila me je setom i učinila da se osećam usamljeno, a ne kao da sam sama. Pogledavši svoju prašnjavu tamburicu u ćošku, zgrabila sam je i pošla u prizemlje. Zastavši

na ulazu u prednji salon, gledala sam kako se devojke muče s komadom.

Kako sam se oslonila o zid, držeći tamburicu, tako sam se osetila budalasto. Zašto li sam očekivala da će me one prihvatiti nakon što sam tako često odbijala njihove pozive? Došlo mi je da pobegnem gore, ali Helena me je primetila i prestala da svira.

Glasom punim topline, kao što je za nju i uobičajeno, upitala me je: „Gospođice Marić, da li biste nam se pridružili?“ Pogledala je Ružicu i Milanu pretvarajući se da je razdražena. „Kao što vidite, koristila bi nam svaka moguća muzička pomoć koju biste nam pružili.“

Pristala sam. Nije prošlo ni nekoliko dana, a devojke su me katapultirale u život kakav ranije nisam znala. Život s prijateljicama sličnog svetonazora. Tata je grešio, a grešila sam i ja. Prijateljice jesu bitne. Makar prijateljice kao što su ove, koje su silno inteligentne i gaje slične težnje i ambicije, koje su trpele iste onakve poruge i osude kao ja i preživele ih smešeći se.

Te prijateljice nisu oduzele moju rešenost da uspem, kao što sam se pribojavala. Još su me osnažile.

Sada, mesecima docnije, klonula sam u praznu stolicu dok mi je Ružica sipala šolju čaja. Zapahnuo me je miris limuna, pa mi je Milana – cereći se samozadovoljno – privukla tanjir moje omiljene torte s limunom; devojke mora da su posebno zamolile gospođu Engelbreht da se ta torta umesi. Poseban gest za poseban dan.

„Hvala vam.“

Pile smo čaj i jele tortu. Devojke su bile neuobičajeno ćutljive, premda sam po izrazima njihovih lica i po tome kako su se zgledale videla da se jedva suzdržavaju. Čekale su da ja prva progovorim, da kažem nešto osim toga da sam zahvalna na posluženju.

Ali Ružica, najplahovitija, nije mogla da sačeka. Ona je bila najupornija i najnestrpljivija, pa je naprosto grunula svoje pitanje. „Kakav je bio zloglasni profesor Veber?“, upitala je mršteći se u podsmešljivom oponašanju tog predavača, poznatog po zastrašujućem nastupu u učionici i jednako zastrašujućoj briljantnosti.

„Isti kao što ga bije glas“, odgovorila sam uzdahnuvši pa opet okusila tortu; bila je veličanstvena mešavina slatkog i kiselog. Obrisala sam mrvicu s ugla usana i objasnila: „Insistirao je da konsultuje svoj spisak studenata pre nego što me je pustio da sednem. Kao da ne zna da sam se prijavila za njegova predavanja. Lično me je primio!“

Devojke su se zakikotale kao da tačno znaju kako je to bilo.

„A onda me je napao što sam iz Vojvodine.“

Devojke su prestale da se smeju. Ružica i Milana su iskusile slična poniženja, pošto su i one iz dalekih krajeva Austrougarskog carstva. Čak je i Helena, koja potiče iz daleko prihvatljivije Austrije, trpela ponižavanja profesora Politehničkog fakulteta zato što je Jevrejka.

„Zvuči mi kao moj prvi dan na predavanjima profesora Hercoga“, primetila je Helena, a mi smo klimnule glavama. Helena nam je sve do poslednje bolne pojedinosti ispričala koliku je sramotu preživela. Primetivši da Helenino prezime zvuči jevrejski, profesor Hercog je znatan deo svog prvog predavanja o istoriji Italije proveo baveći

se venecijanskim getom u kom su Jevreji bili primorani da žive od šesnaestog do osamnaestog stoleća. Mi smo mislile da je profesor slučajno naglasio taj period.

„Nije dosta što nas je svega nekoliko žena u moru muškaraca, već profesori moraju da izmišljaju i druge mane i naglašavaju naše razlike“, primetila je Ružica.

„Kakvi su ostali studenti?“, upitala je Milana, očito pokušavajući da promeni temu.

„Uobičajeni“, odgovorila sam, a devojke su zastenjale saosećajući sa mnom.

„Uobraženi?“, upitala je Milana.

„Nego šta.“

„Brkati?“, upitala je Ružica kikoćući se.

„Nego šta.“

„Preterano samouvereni?“, predložila je Helena.

„Jašta nego šta.“

„Je li bilo otvorene netrpeljivosti?“, upitala je Helena, glasa ozbiljnijeg i opreznijeg. Bila je veoma zaštitnički nastrojena, kao nekakva mati kvočka za celu našu grupu. Naročito prema meni. Sve otkad sam im ispričala šta mi se desilo prvog dana u višoj školi u Zagrebu, *Obergimnazijumu*, što nisam podelila ni sa kime drugim, Helena je bila dodatno zabrinuta za mene. Premda nijedna od ostalih nije iskusiła tako otvoreno nasilje, sve su u nekom trenutku osetile zlobu i pretnju kako ključa pod površinom.

„Ne, bar ne još.“

„To su dobre vesti“, izjavila je Ružica, večno optimistična. Mi smo je optuživale da izmišlja sunce iza najgore kiše. Ona je samo tvrdila kako je neophodno da tako gledamo na život i žustro nam je preporučila da se i mi ponašamo poput nje.

„Jesi li osetila da ima mogućih saveznika?“ Milana je lagano kročila teritorijom strategije. Nastava fizike zahteva da studenti sarađuju na izvesnim projektima, tako da smo već razmatrale strategije s tim u vezi. Šta ako niko ne bude hteo da mi bude partner?

„Ne“, odgovorila sam automatski, ali onda sam zastala i pokušala da poslušam Ružičin savet da razmišljam optimističnije. „Pa, možda. Bio je tamo jedan student koji mi se nasmešio, možda malo duže nego što bi trebalo, ali svejedno mi se nasmešio iskreno. Bez ruganja. Mislim da se prezivao Ajnštajn.“

Helenine guste veđe izvile su se zabrinuto. Oduvek je bila na oprezu prema neželjenom udvaranju. Bila je uverena da su romantična nabacivanja jednak razlog za zabrinutost kao i otvoreno nasilje. Uхватivši me za ruku, upozorila me je: „Pazi se.“

Odgovorila sam joj stiskom. „Ne brini, Helena. Uvek se pazim.“ Kada se nije razvedrila, počela sam da je zadirkujem. „Hajde. Stalno me optužujete da sam *previše* oprezna, *previše* okrenuta sebi. Da samo vama trima pokazujem svoju pravu ličnost. Zar zaista misliš da se neću paziti s gospodinom Ajnštajnom?“

Zabrinutost na Heleninom licu zamenio je osmeh.

Stalno zapanjujem samu sebe kada sam s tim devojkama. Zapanjena sam što nalazim reči da dam glasa pričama koje sam davno zakopala u sebi. Zapanjena sam što ih puštam da me vide onakvu kakva jesam. I zapanjena što me svejedno prihvataju.

Poglavlje 3

22. april 1897.

Cirih, Švajcarska

U GNEZDILA SAM SE U SVOM ODELJKU U BIBLIOTECI. Prostrana biblioteka Politehničkog fakulteta, zidova obloženih drvetom, bila je ispunjena skoro do poslednjeg mesta, ali je u toj prostoriji svejedno vladao muk. Studenti su se tiho klanjali oltaru ove ili one naučne discipline, tako da su neki učili biologiju ili hemiju, drugi matematiku, a treći fiziku kao ja. Tu sam, dok me je odeljak štitio od sveta, zabarikadirana iza knjiga i osnažena svojim razmišljanjima i teorijama, mogla da se pretvaram da sam ista kao svi ostali studenti Politehničkog fakulteta.

Pređa mnogom su bile rasprostrte moje beleške sa časova, nekoliko knjiga koje smo morali da pročitamo i jedan članak iz moje zbirke. Sve je to tražilo moju pažnju, kao da treba da odaberem između voljenih ljubimaca, pa mi je bilo teško da se odlučim čemu da posvetim vreme. Njutnu ili Dekartu? Ili možda nekome od novijih teoretičara. Atmosfera na Politehničkom, štaviše u celom Cirihi, bila

je naelektrisana od razmatranja najnovijih postignuća u fizici i osećala sam se kao da se to odnosi neposredno na mene. Pripadam svetu fizike. Usađeni u njegova tajnovita pravila po kojima svet funkcioniše – skrivene sile i nevidljive uzročno-posledične odnose, toliko zamršene da sam verovala kako je jedino Bog mogao da ih stvori – bili su odgovori na najveća pitanja u vezi s našim postojanjem. Samo kad bih mogla da ih otkrijem.

Povremeno, ako bih opušteno čitala i izvodila svoje proračune – umesto da onoliko svesrdno učim i radim – ugledala bih božanske obrasce za kojima sam očajnički tragala. Ali samo krajičkom oka. Čim bih skrenula pogled pravo na njih, raspršili bi se ni u šta. Možda još nisam bila spremna da se neposredno suočim s Božjim remek-delom. Možda će mi s vremenom On to dopustiti.

Tatu sam smatrala zaslužnim što me je preveo preko tog blistavog praga obrazovanja i radoznalosti. Jedino sam žalila što je on još zabrinut zbog mene tu u Cirihi, kako zbog moje budućnosti tako i moje svakodnevne bezbednosti. Premda sam se trudila da ga u pismima ubedim kako će me, ako se ispostavi da neću biti u prilici da se bavim istraživanjem, sačekati obilje predavačkih nameštenja kada završim školovanje, kao i nepovredivo sređen život u školi i nakon njega penzija, u njegovom beskrajnom ispitivanju osećala sam kolika ga strepnja muči.

Zanimljivo je da se mama osećala lagodnije zbog mog trenutnog životnog puta. Nakon što sam se čitavog života kostrešila zbog njenog neodobravanja moje neuobičajene žudnje za obrazovanjem, kada sam se navikla na svoj život u Cirihi, ona kao da se predala pred mojim životnim izborom, naročito kada sam pisma upućena njoj počela

da punim pričama o izlascima s Ružicom, Milanom i Helenom. Iz njenih odgovora videla sam da je mama oduševljena tim mojim novim prijateljstvima. Mojim prvim prijateljstvima.

Moja majka nije tako lako iskazivala odobravanje. Sve do ovog skorašnjeg zblizavanja, moj odnos s njom vazda je bio u senci njene brige za mene, za svoje hromo, usamljeno i neobično dete. Ali i posledicama koje je njen život trpeo zbog moje žeđi za obrazovanjem.

Jednog svežeg septembarskog popodneva u Rumi, mom dalekom rodnom mestu, pre skoro deset godina, nije ni pokušala da prikrije svoje protivljenje mom izrazito neženstvenom životnom putu, iako me je tata lično gurao napred, a ona mu se retko suprotstavljala. Bili smo na našem svakodnevnom hodočašću do groblja gde su moji stariji brat i sestra bili pokopani, nakon što su godinama pre mog rođenja umrli od dečjih bolesti. Vetar je žestoko duvao, tako da mi se marama lelujala oko glave. Zgrabila sam crnu tkaninu i snažno je zategla preko glave, zamišljajući mamino zvocanje u slučaju da mi marama odleti i glava mi ostane otkrivena na svetom tlu. Presavijena tkanina mi je prekrivala uši, prigušujući tiho i žalobno ječanje vetra. Bila sam zahvalna na tome iako sam znala da je vetrovita žalopojka prikladna našem odredištu.

Osetila sam miris tamjana kako dopire iz naše crkve dok smo prolazili pored nje, a opalo lišće nam je šuštal pod nogama dok sam se upirala da pratim mamin korak. Brdo je bilo kamenito i meni teško za uspon, što je mama znala vrlo dobro. Ali nije htela da uspori. Bilo je to skoro kao da je težak put peške do groblja deo mog okajanja – što sam preživela, a moji brat i sestra nisu. Što sam

preživela, a dečje bolesti su odnele njenu drugu decu. I što sam nadahnula tatu da prihvati novo državno nameštenje u Novom Sadu, velikom gradu u kom je za mene bila devojačka škola; ali ta selidba bi moju majku odvela od grobova njene najstarije dece.

„Ideš li, Mico?“, doviknula mi je mama ne okrećući se. Podsetila sam sebe na to da njena strogost ne potiče samo od toga što je nezadovoljna našom selidbom u Novi Sad. Strogo vaspitanje i visoka očekivanja bila su njen recept za pristojnu decu; često je govorila: „Poslovica kaže *Štap i grdnja pamet daju, a dete prepušteno sebi sramoti majku.*“

„Da, mama“, odviknula sam joj u odgovor.

Kao i obično odevena u crninu zbog mojih mrtvih brata i sestre, mama je hodala ispred mene kao nekakva crna senka naspram sivog jesenjeg neba. Zadihala sam se dok sam stigla do vrha padine, ali trudila sam se da prigušim svoje teško disanje. To je bila moja dužnost.

Rizikujući da čujem zvocanje, okrenula sam se. Volela sam pogled koji se pružao odatle. Ruma se prostirala pod nama, a iznad nje se dizao crkveni toranj i videlo se kako grad grli obalu Dunava. Prašnjava varoš je bila mala, samo s jednim gradskim trgom, tržnicom i nekoliko državnih zgrada u centru, ali je ipak bila lepa. Onda sam čula majku kako se spušta na kolena na zemlju i obuzela me je griža savesti. Ovo nije bila nikakva šetnja iz zadovoljstva; ne bi trebalo da uživam u njoj. Ovo će biti jedan od poslednjih obilazaka groblja za mnogo vremena. Čak ni tata nije uspeo da me oraspoloži zbog današnje selidbe.

Kleknula sam pored mame ispred nadgrobnih spomenika. Obluci su mi se utisnuli u kolena, ali danas sam želela da osetim bol. To mi se činilo razumnom žrtvom

zbog bola koji nanosim majci time što sam dovela do naše selidbe u Novi Sad. Pošto sam dosegla granice obrazovanja koje sam mogla da steknem u lokalnoj osnovnoj folksšule u Rumi, tata je hteo da pohađam Višu devojačku školu u Novom Sadu. Ruma i Novi Sad su udaljeni svega trideset kilometara vazdušnom linijom, ali potrebni su sati da se ta razdaljina pređe krivudavim putevima. Nećemo se često vraćati ovamo.

Pogledala sam je na tren. Njene smeđe oči bile su sklopljene, a bez njihove kamene životnosti delovala je starije od svojih trideset i kusur godina. Ostarela je od bremena gubitka i svakodnevnog posla.

Prekrstila sam se, pa sklopila i oči i nemo se pomolila za duše mojih davno preminulih brata i sestre. Oduvek su mi služili kao nevidljivi drugari, zamena za prijatelje koje nikada nisam imala. Koliko bi mi samo život bio drugačiji da su ostali živi. Da sam uz sebe imala starijeg brata i sestru, možda ne bih bila toliko usamljena i potajno čeznula da se igram s devojčicama u školskom dvorištu, čak i s onima koje su me vređale.

Zrak sunca je preleteo preko mene, pa sam otvorila oči. Lučni mermerni nadgrobni spomenici mojih starijih brata i sestre zurili su u mene. Njihova imena – Milica Marić i Vukašin Marić – blistala su na suncu kao da su tek uklesana, a ja sam suzbila iznenadni poriv da pređem prstom preko svakog slova.

Mama je obično volela da naši obilasci grobova prolaze u tišini i razmišljanju, ali tog dana nije bilo tako. Uхватила me je za ruku i zazvala Bogorodicu na našem rodnom, retko govorenom srpskom jeziku: